

KINDERRECHTEN

Reflectietekst

van het Kenniscentrum Kinderrechten

Juni 2012

Secretariaat

Kenniscentrum Kinderrechten vzw
Kortrijksesteenweg 14
Gelijkvloerse verdieping lokaal 0.11
9000 Gent
Telefoon: +32 (0)9 243 24 70
info@keki.be – www.keki.be

Zetel

Kenniscentrum Kinderrechten vzw
Lange Steenstraat 31
9000 Gent

Raad van Bestuur

Prof. dr. Wouter Vandenhole (voorzitter) – Universiteit Antwerpen, UNICEF Leerstoel
kinderrechten
Prof. dr. Johan Put (ondervoorzitter) – KU Leuven
Prof. dr. Rudi Roose – Universiteit Gent / Vrije Universiteit Brussel
Prof. dr. Els Dumortier – Vrije Universiteit Brussel
Dr. Didier Reynaert – Hogeschool Gent

Stafmedewerkers

Kathy Vlieghe (coördinator)
Dr. Ellen Desmet
Dr. Hanne Op de Beeck

Ondersteund door een interuniversitair platform van onderzoekers verbonden met:

INHOUDSTAFEL

1.	INLEIDING.....	2
2.	WERKINGSPRINCIPES	3
2.1.	Wetenschappelijk.....	3
2.2.	Interdisciplinair.....	3
2.3.	Kritisch-emanipatorisch.....	3
2.4.	Evenwicht tussen betrokkenheid en distantie	4
3.	BENADERINGEN VAN KINDERRECHTEN	5
3.1.	Disciplinaire benaderingen.....	5
3.1.1.	Rechtswetenschappen	5
3.1.2.	Pedagogische wetenschappen/sociaal werk.....	6
3.1.3.	Criminologie.....	7
3.1.4.	(Rechts)antropologie.....	7
3.2.	Technische versus kritische benaderingen.....	8
3.3.	Meervoudige variatie in benaderingen van kinderrechten.....	8
4.	NAAR EEN BREDE VISIE OP KINDERRECHTEN	10
4.1.	Kinderen.....	10
4.2.	Kindertijd – kindbeelden	10
4.3.	Kinderrechten	11
4.3.1.	Het Kinderrechtenverdrag en de Optionele Protocollen.....	11
4.3.2.	Ruimer dan het Kinderrechtenverdrag	12
4.3.3.	Kinderrechten als mensenrechten	13
4.3.4.	Onderverdelingen van kinderrechten	14
4.4.	De grenzen van kinderrechten	14
4.5.	Aandacht voor diversiteit en context.....	15
4.6.	Een genuanceerde opvatting over autonomie	15
5.	BESLUIT	16
6.	REFERENTIES.....	16

1. INLEIDING

Het Kenniscentrum Kinderrechten vzw (KeKi) wil de wetenschappelijke kennis over kinderrechten samenbrengen, toegankelijk maken, verspreiden en stimuleren. Sleutelvragen die rijzen bij deze missie zijn: wat wordt verstaan onder 'kinderrechten'? En hoe wordt omgegaan met kinderrechten? Vaak ontstaan misverstanden immers doordat begrippen op een verschillende manier gebruikt worden door verschillende actoren. Het idee van een 'reflectietekst kinderrechten' is dan ook gegroeid vanuit de noodzaak om, als nieuwe organisatie, elkaars visie over kinderrechten beter te leren kennen, en na te denken over hoe KeKi kinderrechten benadert, dit enerzijds als basis voor de interne werking, bv. bij beleidsadvisering en het invullen van de kinderrechtendatabank, en anderzijds als basis voor dialoog en overleg met 'externe' actoren uit onderzoek, beleid en praktijk.

Deze tekst bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt een aantal uitgangspunten van de werking van het Kenniscentrum Kinderrechten toegelicht: KeKi staat voor een wetenschappelijke, interdisciplinaire en kritisch-emancipatorische benadering van kinderrechten, met aandacht voor een evenwicht tussen betrokkenheid en distantie. Het tweede deel van de tekst maakt een onderscheid tussen verschillende soorten benaderingen van kinderrechten: disciplinaire benaderingen, technische versus kritische benaderingen, en benaderingen die vertrekken vanuit de erkenning van de meervoudige variatie in benaderingen van kinderrechten ten aanzien van bepaalde factoren. In het derde deel wordt toegelicht hoe de begrippen 'kinderen', 'kindertijd' - 'kindbeelden' en 'kinderrechten' door het Kenniscentrum Kinderrechten begrepen worden. Ook wordt een aantal bouwstenen van een brede visie op kinderrechten geïdentificeerd.

Deze reflectietekst is het resultaat van een zoek- en denkproces, van een verkennen en leren kennen van elkaars opvattingen over kinderrechten en van de onderzoekslijnen binnen de verschillende ondersteunende instellingen. De tekst is geïnspireerd door en bouwt voort op verschillende documenten en momenten, waaronder een in-house onderzoeksseminarie en bijeenkomsten van de Raad van Bestuur en de Algemene Vergadering van het Kenniscentrum Kinderrechten. Deze tekst is dan ook geworden wat hij is, omwille van de personen die mee aan tafel zaten.

De reflectietekst biedt achtergrond en leidraad in het uitklaren van de visie van het Kenniscentrum Kinderrechten inzake kinderrechten. Deze visie wordt beschreven in de kortere 'visietekst kinderrechten', die uit voorliggende tekst werd gedistilleerd.

2. WERKINGSPRINCIPES

Vier werkingsprincipes vormen de basis van het functioneren van het Kenniscentrum Kinderrechten: KeKi werkt op een wetenschappelijke en interdisciplinaire wijze, vanuit een kritisch-emanipatorische invalshoek, en streeft hierbij een evenwicht na tussen betrokkenheid en distantie.

2.1. Wetenschappelijk

Het Kenniscentrum Kinderrechten baseert zich in zijn werking op de resultaten van wetenschappelijk onderzoek. Het is deze sterke binding met wetenschappelijk onderzoek die KeKi onderscheidt van andere actoren die werken rond kinderrechten. Zo geeft een beleidsadvies van KeKi de actuele stand van zaken van het wetenschappelijk onderzoek rond een bepaald thema weer. KeKi heeft niet als taak om aan belangenbehartiging, ombudswerk of politieke beleidsvoering te doen.

2.2. Interdisciplinair

Er wordt vaak gesproken over multi-, inter- en transdisciplinair, waarbij aan deze prefixen van het woord 'disciplinair' uiteenlopende betekenissen worden toegekend. Hier wordt volgend onderscheid gehanteerd (Klein, 1990). Bij multidisciplinair onderzoek worden verschillende disciplines 'naast elkaar' gezet; er vindt geen werkelijke interactie plaats tussen deze disciplines. Een interdisciplinaire benadering veronderstelt wel interactie tussen verschillende disciplines, door bijvoorbeeld methodes of concepten uit een andere discipline te gebruiken, of rond een gemeenschappelijk project te werken. Een transdisciplinaire benadering gaat nog een stap verder: hier worden de aparte disciplines overstegen doordat ze opgaan in een breder kader. Echte transdisciplinariteit is zeer ambitieus en wordt zelden bereikt in de praktijk.

Het Kenniscentrum Kinderrechten benadert kinderrechten op een interdisciplinaire manier, onder andere in de uitwerking van de jaarthema's, in beleidsadvisering en in zijn nationale en internationale vormingen. Dit sluit evenwel niet uit dat er ook monodisciplinaire studies of vormingen (hoofdzakelijk gebaseerd op één discipline) gerealiseerd kunnen worden (bv. Desmet & Put, 2011), of dat er in de toekomst stappen gezet worden in de richting van een transdisciplinaire benadering. In de Vlaamse onderzoeksdatabank en in de publicatiedatabank zullen zowel bijdragen vanuit verschillende disciplines als interdisciplinair onderzoek opgenomen worden. Voor een interdisciplinaire benadering vormt een gedegen kennis van de 'eigen' discipline een onmisbare basis. Door kritisch te staan tegenover de eigen discipline en in debat te treden met andere disciplines willen de leden van het Kenniscentrum Kinderrechten ongenueanceerde en eenzijdige opvattingen over kinderrechten voorkomen.

2.3. Kritisch-emanipatorisch

Het Kenniscentrum Kinderrechten kiest voor een kritisch-emanipatorische benadering van kinderrechten. Dit betekent dat de uitgangspunten van de kinderrechten bevraagd worden, en dat de mogelijkheden en beperkingen van het

concept kinderrechten erkend en verkend worden (*kritisch*) (Reynaert et al., 2011b). Tegelijk worden kinderrechten gezien als een hefboom die de sociale verhoudingen in de samenleving kan wijzigen, in de richting van een besef van grotere menselijke waardigheid (*emancipatorisch*).

2.4. Evenwicht tussen betrokkenheid en distantie

De idee van kinderrechten is momenteel breed gedragen in de samenleving, zowel nationaal als internationaal, door zeer verschillende actoren, vanuit zeer verschillende perspectieven. De nadruk in het debat over kinderrechten ligt overwegend op de vraag hoe we de rechten van het kind beter kunnen toepassen (*implementatie*). Er gaat echter – ook onderzoeksmatig – minder aandacht naar de betekenis van kinderrechten en de spanningen die in het kinderrechtendebat aanwezig zijn. Het probleem is “het te weinig problematiseren van een veronderstelde algemene consensus” (Hanson, 2003, p. 35). Er wordt te weinig nagedacht over de mogelijkheden en beperkingen van het concept kinderrechten (*reflectie*) (Reynaert et al., 2011a).

Deze discussie tussen implementatie en reflectie verwijst naar een spanning tussen betrokkenheid en distantie. De socioloog Elias heeft gewezen op het belang van een evenwicht tussen beide (Elias, 1982).¹ De focus op de implementatie van kinderrechten wijst op een belangrijke betrokkenheid, maar creëert ook een nood aan ruimte voor reflectie. Bewustmaking en duiding van de nood om kinderrechten niet tot implementatie te verengen, ook om tot een betere realisatie van kinderrechten te komen, is een belangrijke opdracht voor het Kenniscentrum Kinderrechten.

Ook de werking van het Kenniscentrum Kinderrechten zelf situeert zich op de spanning tussen betrokkenheid en distantie. Enerzijds is KeKi een forum voor reflectie en discussie. Anderzijds moet deze reflectie gelinkt worden aan de maatschappelijke realiteit en moet de concrete betekenis van onderzoek voor beleid en praktijk vertaald worden.

---

¹ Betrokkenheid is nodig om iets te zien, maar kan ook verhinderen dat je het overzicht behoudt. Daarvoor is distantie vereist. Te ver weg zijn zorgt er echter voor dat je niets meer ziet en vraagt naar betrokkenheid.

3. BENADERINGEN VAN KINDERRECHTEN

Er zijn verschillende manieren om concepten, zoals kinderrechten, te benaderen. Volgende soorten benaderingen kunnen worden onderscheiden: disciplinaire benaderingen; technische versus kritische benaderingen; en benaderingen die vertrekken vanuit de erkenning van de meervoudige afhankelijkheid van kinderrechten. Deze benaderingen kunnen gelijktijdig voorkomen en mekaar aanvullen: zo kan een sociaal werker een kritische benadering innemen ten aanzien van kinderrechten, en hierbij een juridisch perspectief hanteren.

3.1. Disciplinaire benaderingen

Er wordt rond kinderrechten gewerkt in diverse wetenschappelijke disciplines, zoals antropologie, communicatiewetenschappen, criminologie, filosofie, medische wetenschappen, pedagogiek, politieke wetenschappen, psychologie, rechtswetenschappen, sociaal werk, sociologie en taalwetenschappen. In deze sectie worden enkele karakteristieken van een aantal disciplinaire benaderingen toegelicht, evenwel zonder exhaustief te kunnen zijn (noch wat de karakteristieken, noch wat de disciplines betreft). De disciplinaire benaderingen die aan bod komen zijn diegenen waarover er binnen het Kenniscentrum Kinderrechten momenteel expertise aanwezig is. Tot slot moet opgemerkt worden dat er geen strikte grenzen getrokken kunnen worden tussen deze verschillende disciplines, maar dat deze vaak veel overlap kennen.

3.1.1. Rechtswetenschappen

De juridische discipline betreft niet alleen het bestuderen van de tekst van wetten of andere instrumenten (*law in the books*). Het houdt ook de studie in van de totstandkoming, de formulering, de uitvoering en de handhaving van het recht, en van de betekenis ervan in beleid en praktijk (*law in action*). Vanuit een kinderrechtenperspectief kan een onderscheid gemaakt worden tussen 'het recht van de kinderrechten' en 'kinderrecht'.

Recht van de kinderrechten

Het 'recht van de kinderrechten' (*children's rights law*) wordt begrepen als de juridische vertaling van kinderrechten op een algemeen niveau. Het gaat om principes met een hoge graad van algemeenheid en abstractie. Dit recht van de kinderrechten is ingebed in het ruimer geheel van het recht van de mensenrechten (*human rights law*); het staat los van een specifieke rechtstak (zoals jeugdbeschermingsrecht of personen- en familierecht).²

Het recht van de kinderrechten bevat fundamentele rechten van kinderen. Daarom zijn deze terug te vinden in instrumenten die hoog staan in de hiërarchie der normen, zoals verdragen en de grondwet. Deze fundamentele rechten van kinderen zijn echter niet noodzakelijk eeuwig en universeel, maar historisch, maatschappelijk en contextueel bepaald.

---

² Historisch gezien heeft het recht van de kinderrechten zich in Vlaanderen het eerst geconcretiseerd in de context van de jeugdbescherming, als kritiek op het gebrekkige karakter van de jeugdbescherming.

Kinderrecht

Een aanzienlijk deel van het recht heeft – rechtstreeks of onrechtstreeks – betrekking op kinderen. Niet alle recht dat gaat over of impact heeft op kinderen, valt echter onder de noemer ‘recht van de kinderrechten’. Er is een verschil in niveau en in graad van abstractie tussen ‘het recht van de kinderrechten’ en ‘alle rechtsregels die betrekking hebben op kinderen’; deze laatste zijn meer concrete regels, en worden ‘kinderrecht’ (*child law*) genoemd. Deze rechtsregels kunnen al dan niet een specificering zijn van de basisnormen van het recht van de kinderrechten.

Zo is het Decreet betreffende de rechtspositie van de minderjarige in de integrale jeugdhulp van 2004 een vertaling van het Kinderrechtenverdrag naar de context van de jeugdhulp. Sommige rechtsregels met betrekking tot kinderen kunnen echter in strijd zijn met het recht van de kinderrechten. Daarom kan (en moet) het kinderrecht getoetst worden aan het recht van de kinderrechten. Door het onderscheid tussen ‘het recht van de kinderrechten’ en ‘kinderrecht’ te hanteren, kan het uitvoeringsniveau van het kinderrecht kritisch bevraagd worden, door het te toetsen aan de fundamentele normen van het recht van de kinderrechten.

3.1.2. Pedagogische wetenschappen/sociaal werk

Ofschoon de pedagogiek (of opvoedkunde) wordt gekenmerkt door een meervoudigheid aan opvattingen over haar voorwerp van studie, kan ze globaal gedefinieerd worden als ‘de studie van het handelen in opvoedingssituaties’. Opvoeding wordt hierbij in ruime zin begrepen als zowel de studie van het handelen bij het grootbrengen van kinderen tot de volwassenheid, als de opvoeding in latere stadia van het leven (volwassenenvorming, levenslang leren, etc.). Binnen de pedagogische wetenschappen zijn er verschillende deelgebieden (subdisciplines) te onderscheiden. De *orthopedagogiek* bijvoorbeeld houdt zich bezig met de studie van het handelen in problematische of moeilijke opvoedingssituaties. De *sociale pedagogiek* bestudeert de opvoeding in relatie tot de maatschappelijke voorwaarden waarbinnen de opvoeding plaatsvindt. De sociaal-pedagogische studie van de opvoeding wordt zowel in Vlaanderen als internationaal vaak verbonden met de zich ontwikkelende wetenschappelijke discipline van het sociaal werk. Sociaal werk als kennisgebied kan gedefinieerd worden als de studie van interventies in de relatie tussen individu en samenleving die als doel hebben het welzijn te verhogen, waarbij de principes van mensenrechten en sociale rechtvaardigheid als toetssteen gelden.³

(Sociaal-)pedagogisch en sociaal werk onderzoek over kinderrechten bestudeert de wijze waarop (grond)rechten vorm krijgen (cf. studie van het handelen; handelingswetenschap) in een diversiteit van pedagogische en sociaal werk praktijken (onderwijs, hulpverlening, vrije tijd, gezondheidszorg...) waar kinderen in betrokken zijn. Een centraal aandachtspunt hierbij is de vraag op welke manier (grond)rechten kunnen bijdragen aan de realisatie van een menswaardig bestaan. Bijzondere aandacht wordt besteed aan hoe in deze praktijken vorm wordt gegeven aan de spanningsverhouding tussen een welzijns perspectief en een juridisch perspectief op (grond)rechten.

---

³ Deze definitie sluit aan bij de internationale definitie van sociaal werk zoals neergeschreven door de International Federation of Social Workers.

3.1.3. Criminologie

Criminologie bevindt zich op het kruispunt van juridische, sociale, psychologische, pedagogische en zelfs antropologische en economische disciplines. Met betrekking tot de studie van kinderrechten vormt jeugdcriminologie de voornaamste subdiscipline. Dit domein richt zich o.m. op de studie van delinquent, problematisch of geproblematiseerd gedrag van kinderen en jongeren, op moeilijkheden waar jongeren zelf mee geconfronteerd worden, op criminaliseringsprocessen met betrekking tot jongerengedrag (of de definiëringsprocessen die aan de grondslag liggen van wat als ‘delinquent’ of ‘probleemgedrag’ beschouwd wordt) alsook de maatschappelijke en gerechtelijke reactie op dit gedrag.

Niettegenstaande de uiteenlopende raakvlakken die bestaan tussen jeugdcriminologische studie en kinderrechtenonderzoek, worden hier, ter illustratie, slechts enkele vaak bestudeerde thema’s kort vermeld. Wat de studie van jongerenproblemen betreft, worden vanuit een criminologisch perspectief niet enkel de achtergronden en gevolgen onderzocht; ook de vraag naar mogelijke interventies vormt in dit kader – vanuit een kinderrechtenperspectief – een belangrijk aandachtspunt. Met betrekking tot delinquent, problematisch of geproblematiseerd gedrag van kinderen en jongeren, promoten kinderrechten de implementatie en het behoud van maatregelen die rekening houden met de rechten van kinderen en met de morele, cognitieve en sociale vaardigheden van het kind of de jongere, wat samenhangt met leeftijd. In die zin vormen o.m. de afbakening van de ‘minimumleeftijd’ voor strafrechtelijke verantwoordelijkheid – net omdat hiervoor specifieke kennis over de ontwikkeling van deze vaardigheden noodzakelijk is – alsook de evaluatie van bestaande en de ontwikkeling van nieuwe reacties op delinquent en probleemgedrag van kinderen en jongeren bij uitstek onderwerpen van jeugdcriminologische studie.

3.1.4. (Rechts)antropologie

De antropologie bestudeert de verschillende dimensies van het mens-zijn op een holistische manier, vanuit de vraag wat het betekent om ‘mens’ te zijn. Dit gebeurt bij uitstek via haar basismethode, het (etnografisch) veldwerk. Binnen de antropologie bestaan verschillende subdisciplines, zoals de sociale en culturele antropologie, de politieke antropologie, de medische antropologie en de rechtsantropologie. De rechtsantropologie bestudeert de verhouding tussen recht, samenleving en cultuur, vanuit een cross-cultureel en vergelijkend perspectief. Een centraal begrip binnen de rechtsantropologie is ‘rechtspluralisme’, wat omschreven kan worden als het van toepassing zijn van verschillende rechtsordes op eenzelfde situatie, of het erkennen van het gelijktijdige bestaan van twee of meer verschillende rechtsordes. Binnen een rechtspluralistische visie is er geen absolute link tussen ‘de staat’ en ‘recht’; er bestaan ook rechtsordes die niet gelinkt zijn aan ‘de staat’. Voorbeelden zijn religieus recht, ‘folk law’/‘customary law’/‘local law’, en ‘project law’. De interactie tussen deze verschillende rechtsordes vormt dan het voorwerp van studie van de rechtsantropologie, die beoogt de complexiteit van deze interactie te begrijpen.⁴

---

⁴ Wat de dialoog tussen rechtswetenschappers en rechtsantropologen betreft, is volgende reflectie relevant: “Many debates and misunderstandings between legal scientists and legal anthropologists, including the one over legal pluralism, have suffered from the tendency to

Een antropologische benadering van kinderrechten houdt in dat gekeken wordt hoe kinderrechten zich in lokale contexten manifesteren, ingeroepen en ‘vervormd’ worden, en hoe kinderen dit zelf ervaren (Reynolds, Nieuwenhuys & Hanson, 2006). Er wordt gekeken naar de impact van kinderrechten in het dagelijks leven, en naar hoe verschillende actoren (zoals internationale organisaties, kinderrechten-NGO’s en de overheid) kinderrechten inroepen om hun eigen beleid te ondersteunen en te rechtvaardigen. Bovendien wordt aandacht besteed aan hoe kinderrechten (als mensenrechten) in conflict (kunnen) komen met normen uit bv. religieuze of gewoontrechtelijke rechtssystemen. Door de blik te richten op ‘real-life contexts’, kunnen tegenstrijdigheden in het theoretisch kinderrechtenkader en niet-bedoelde gevolgen van het kinderrechtenbeleid aan het licht gebracht worden.

3.2. Technische versus kritische benaderingen

Fundamentele spanningen in de benadering van kinderrechten kunnen dus samenvallen met de scheidingslijnen tussen disciplines. Er zijn echter ook spanningen merkbaar die binnen elke discipline en over disciplines heen lopen. Zo kan er in verschillende disciplines naar kinderrechten gekeken worden op zowel een ‘technische’ als een ‘kritische’ wijze. Bij een technische opvatting van kinderrechten wordt ervan uitgegaan dat kinderrechten eenduidig te begrijpen zijn. Kinderrechten worden voorgesteld als ‘objectieve’ normen of doelstellingen die moeten worden behaald. Een kritische benadering daarentegen stelt deze veronderstelde objectiviteit in vraag, waarbij vertrokken wordt vanuit de aanname dat kinderrechten geïnterpreteerd moeten worden in een diversiteit aan contexten waardoor een diversiteit aan interpretaties kunnen bestaan, eventueel naast elkaar. Eveneens bevraagt een kritische benadering kinderrechten *as such*, vertrekkende vanuit de tijdelijkheid en contextualiteit van een maatschappelijke orde waarbinnen deze vorm krijgen.

3.3. Meervoudige variatie in benaderingen van kinderrechten

De benadering van kinderrechten varieert met een aantal factoren, zoals de context, het gehanteerde discours en het gehanteerde perspectief. De benadering van kinderrechten is met andere woorden contextafhankelijk, discoursafhankelijk en perspectiefafhankelijk. Hemrica (2004) heeft deze meervoudige ‘afhankelijkheid’ uitgewerkt ten aanzien van kindbeelden (*infra*), maar ook met betrekking tot andere concepten, zoals kinderrechten, kan een dergelijke meervoudige variatie vastgesteld worden. Vooreerst hangt de wijze waarop men naar kinderrechten kijkt af van de culturele context: in België benadert men kinderen en kinderrechten op een andere manier dan in Ecuador of Ghana (*contextafhankelijk*).⁵ Ook binnen eenzelfde culturele context kan de houding ten aanzien van kinderrechten echter verschillen. Dat komt omdat er verschillende discourses zijn, waarbij elk discours een eigen visie op kinderen en kinderrechten heeft (*discoursafhankelijk*). Zo staat

---

bring these different objectives and resultant concepts down onto a one-dimensional level of discussion, in which authors look for ‘the one’ correct or useful concept for both lawyers and social scientists, without appreciation of the fact that the other is engaged in a different enterprise. .... [B]efore one enters into conceptual debates, one should be clear in one’s appreciation of the different academic and professional enterprises and their limitations and implications, and take them into account when promoting one’s own understanding or criticizing that of others” (von Benda-Beckmann, 2002, p. 41).

⁵ Zo wordt er in de Afrikaanse context meer aandacht besteed aan de plichten van kinderen ten aanzien van hun familie en de gemeenschap (Sloth-Nielsen & Mezmur, 2008).

in een beschermingsdiscours de bescherming van het (kwetsbare) kind centraal, terwijl in een bevrijdingsdiscours gepleit wordt voor de erkenning van de gelijkheid of gelijkwaardigheid van kinderen met volwassenen. Ten slotte zijn kinderrechten ook perspectiefafhankelijk. Perspectieven kunnen omschreven worden als “geïstitutionaliseerde referentiekaders, die gebruikt worden in de sociale communicatie” (Hemrica, 2004, p. 15), ofwel het hanteren van een bepaalde ‘taal’, zoals een pedagogische of een juridische taal. Die taal is niet disciplinegebonden; een perspectief is niet exclusief gekoppeld aan een discipline. Zo kan een pedagoog werken vanuit een juridisch perspectief, en kan een jurist een pedagogisch perspectief hanteren.

4. NAAR EEN BREDE VISIE OP KINDERRECHTEN

Deze sectie licht toe hoe het Kenniscentrum Kinderrechten een aantal begrippen begrijpt en gebruikt, en identificeert enkele bouwstenen van een brede visie op kinderrechten. Deze keuzes zijn vatbaar voor discussie. Om inhoudelijk rond kinderrechten te kunnen (samen)werken, is conceptuele duiding echter belangrijk.

4.1. Kinderen

De term 'kinderen' verwijst naar de kindstatus, dus naar een bepaalde groep van mensen in de samenleving die zich onderscheidt omwille van een leeftijds criterium. De afbakening van de kindstatus is verbonden met zowel sociale, economische als culturele omstandigheden en is aldus geen vaststaand gegeven. Sinds een aantal jaren blijkt er een consensus te bestaan om het begrip 'kind' te definiëren als elke persoon tot de leeftijd van 18 jaar.⁶ Om praktische redenen volgt het Kenniscentrum Kinderrechten deze definitie voor zijn werkzaamheden. Het beschouwt deze definitie van het begrip 'kind' echter niet als absoluut. Dit betekent dat KeKi de afbakening van de kindstatus als object van permanente reflectie meeneemt in zijn opdracht, en dat het de relativiteit van de aldus gedefinieerde kindstatus erkent en waar nodig overstijgt. Dit geldt zowel voor het begin als voor het einde van de kindertijd. Wat het begin van de kindertijd betreft, is er een debat in welke mate kinderrechten ook toepasselijk (moeten) zijn voor ongeboren kinderen (Cornock & Montgomery, 2011). Inzake het einde van de kindertijd, wordt de maatschappelijke context gekenmerkt door evoluties in twee richtingen: enerzijds wordt de overgang naar de volwassenheid steeds langer uitgesteld en komt deze vaak ver boven de 18 te liggen (Elchardus & Roggemans, 2010); anderzijds verlaagt de leeftijd waarop men zich op bepaalde terreinen begeeft. Zo wordt men op steeds jongere leeftijd met uiteenlopende informatie geconfronteerd, via bijvoorbeeld internet en sociale media (Boonaert & Siongers, 2010).

4.2. Kindertijd – kindbeelden

De notie '*childhood*' (kindertijd) drukt de idee uit dat er een aparte periode in het mensenleven bestaat gedurende dewelke men zich op een geheel eigen wijze ontwikkelt. Kenmerkend voor de periode van de kindertijd is dan de ontwikkeling naar en voorbereiding op de volwassenheid. De manier waarop naar de kindertijd gekeken wordt en dus ook de manier waarop over kinderen gedacht en met kinderen omgegaan wordt, verandert echter doorheen de tijd. De kindertijd dient te worden beschouwd als (ook) een sociale constructie, en niet alleen als een biologisch gegeven (Prout & James, 1990, p. 7).

Hoe over kinderen gedacht en met kinderen omgegaan wordt, wordt gevat in de notie 'kindbeeld' (*childhood image*). Kindbeelden geven mee vorm aan de kindertijd en *vice versa*. Meestal bestaan verschillende kindbeelden naast elkaar, wat verklaard kan worden doordat kindbeelden contextafhankelijk, discoursafhankelijk en perspectiefafhankelijk zijn (Hemrica, 2004, pp. 13–17, *supra*). Een voorbeeld is het kindbeeld van 'het onschuldige kind' (*the innocent child*), waarbij kinderen als inherent goed en onschuldig beschouwd worden. Het kindbeeld van 'het competente kind' (*the competent child*) stelt dat kinderen het

---

⁶ Zie bv. artikel 1 van het Kinderrechtenverdrag.

recht hebben om serieus genomen te worden, en dat zij hiertoe competent zijn. Recent is er een verschuiving merkbaar in de richting van het kindbeeld van 'het transparante kind' (*the transparant child*), waarbij ernaar gestreefd wordt om kinderen zo goed mogelijk te doorgronden door hen te bestuderen. Dit kan evenwel tot angst en onzekerheid leiden, wanneer een dergelijke doorgronding niet mogelijk blijkt (Vanobbergen, 2010).

4.3. Kinderrechten

Kinderrechten (*children's rights*) zijn (fundamentele) normen die gericht zijn op het realiseren van sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid voor kinderen. Kinderrechten zijn aldus te beschouwen als 'mensenrechten van kinderen', en kunnen gesitueerd worden binnen het ruimere kader van de algemene mensenrechten. Kinderrechten hebben echter een andere geschiedenis en ontwikkeling gekend dan de algemene mensenrechten.⁷

4.3.1. Het Kinderrechtenverdrag en de Optionele Protocollen

Kinderrechten zijn neergelegd in het Verdrag inzake de Rechten van het Kind van 1989 en de twee Facultatieve Protocollen van 2000 inzake de verkoop van kinderen, kinderprostitutie en kinderpornografie enerzijds, en inzake de betrokkenheid van kinderen in gewapende conflicten anderzijds. Op 19 december 2011 nam de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een derde Facultatief Protocol aan, dat voorziet in een klachtenmechanisme bij schendingen van de rechten in het verdrag en de optionele protocollen.

Het Kenniscentrum Kinderrechten erkent zowel het belang en vernieuwende karakter van het Kinderrechtenverdrag en zijn protocollen, als de 'beperkingen' ervan. Belangrijk is dat in het Kinderrechtenverdrag mensenrechten expliciet worden toegeschreven aan en gepreciseerd voor kinderen: zo wordt het mens-zijn van kinderen beklemtoond. Door het verdrag worden de specifieke mensenrechtenvragen die rijzen voor kinderen onder de aandacht gebracht. Het is bovendien vernieuwend dat het Kinderrechtenverdrag zowel burgerlijke en politieke rechten, als economische, sociale en culturele rechten waarborgt. Er is wel een differentiatie in de verplichtingen inzake implementatie: ten aanzien van economische, sociale en culturele rechten zijn de staten die partij zijn enkel verplicht die maatregelen te nemen die de hun ter beschikking staande middelen toelaten (art. 4). Door deze verschillende soorten rechten samen te brengen in één comprehensief instrument, wordt het gelijkwaardige belang en de onderlinge samenhang van deze rechten benadrukt (Verhellen, 2000, p. 95). Het beschouwen van bescherming, provisie en participatie als onlosmakelijk met elkaar verbonden impliceert dat het kind als persoon erkend wordt, en niet enkel bepaalde aspecten van het kind-zijn benadrukt worden. De hele idee van participatie is overigens een grote nieuwigheid: kinderen hebben, naast titularis te zijn van beschermings- en provisie-rechten, evenzeer het recht om zelf (actief) bij te dragen aan de vormgeving van hun eigen leefwereld/leefomgeving (Ben-Arieh, 2008, 2011; FRA, 2010). Het Comité voor de Rechten van het Kind heeft vier algemene beginselen uit het verdrag gedistilleerd: het verbod van discriminatie (art. 2), het belang van het kind

---

⁷ Ook binnen de algemene mensenrechten kunnen verschillende 'denkscholen' onderscheiden worden (Dembour, 2010).

(art. 3), het recht op leven, overleven en ontwikkeling (art. 6) en het recht van het kind om zijn mening te uiten (art. 12).

De beslissing welke (kinder)rechten opgenomen worden in verdragen en wetteksten en hoe deze geformuleerd worden, is niet neutraal. Vaak spelen hier politieke, culturele, religieuze, ideologische of andere krachten mee. Ook het Kinderrechtenverdrag is aldus het resultaat van politieke onderhandelingen en compromissen op een bepaald moment in de tijd (Alston, 1994). Aangezien nagenoeg alle staten het Kinderrechtenverdrag geratificeerd hebben,⁸ gelden de daarin neergelegde kinderrechten momenteel als minimumnormen. Het Kinderrechtenverdrag vormt aldus een minimumstandaard, die in verschillende contexten een andere invulling kan krijgen.

4.3.2. Ruimer dan het Kinderrechtenverdrag

Kinderrechten als fundamentele normen die gericht zijn op het realiseren van sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid zijn ruimer te formuleren dan enkel die rechten die in het Kinderrechtenverdrag staan.

Vooreerst is het formele instrumentarium waarin kinderrechten worden erkend ruimer dan het Kinderrechtenverdrag en zijn protocollen. Zo zijn er specifieke rechten van kinderen te vinden in andere universele mensenrechtenverdragen.⁹ Er zijn ook kinderrechten gecodificeerd op regionaal niveau, zowel in het kader van de Afrikaanse Unie¹⁰ en de Organisatie van Amerikaanse Staten¹¹ als binnen Europa. Op het niveau van de Raad van Europa zijn het Verdrag tot Bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM, 1950)¹² en het (Herziene) Europees Sociaal Handvest (1996)¹³ van bijzonder belang voor kinderen. Daarnaast zijn er verschillende andere verdragen en teksten zoals aanbevelingen van de Parlementaire Vergadering en het Comité van Ministers van de Raad van Europa die handelen over (bepaalde aspecten van) kinderrechten. Binnen de Europese Unie zijn een aantal specifieke kinderrechten opgenomen in het Handvest van de Grondrechten.¹⁴ Ook artikel 22*bis* van de Belgische Grondwet waarborgt expliciet een aantal kinderrechten (Herbots & Put, 2010). Het Kenniscentrum Kinderrechten baseert zich op dit ruimer formeel instrumentarium van de kinderrechten.

---

⁸ Enkel de Verenigde Staten en Somalië hebben het Kinderrechtenverdrag wel ondertekend, maar niet geratificeerd.

⁹ Zie bv. Internationaal Verdrag inzake Burgerlijke en Politieke Rechten (1966), arts. 6(5), 14(1) and (4), 24; Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (1966), arts. 10(3), 13; Internationaal Verdrag inzake de Bescherming van de Rechten van Alle Migrerende Werknemers en Leden van Hun Families (1990), arts. 29, 30, 45; Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (2006), art. 7; Internationaal Verdrag voor de Bescherming van alle Mensen tegen Gedwongen Verdwijningen (2006), art. 25.

¹⁰ Zie bv. Afrikaans Handvest inzake de Rechten van de Mens en van Volkeren (1981), art. 18; Afrikaans Handvest inzake de Rechten en het Welzijn van het Kind (1990).

¹¹ Zie bv. Additioneel Protocol bij het Amerikaans Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (Protocol van San Salvador) (1988), arts. 13, 15, 16.

¹² Het EVRM bevat geen specifieke rechten van kinderen. Volgens artikel 1 EVRM is het Verdrag echter van toepassing op eenieder die ressorteert onder de rechtsmacht van de staten die partij zijn bij het verdrag, dus ook op kinderen. Steeds meer zaken die voor het Europees Hof voor de Rechten van de Mens gebracht worden, hebben betrekking op kinderrechten.

¹³ Zie bv. Herzien Europees Sociaal Handvest (1996), arts. 7 en 17.

¹⁴ Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie (2000/2007), arts. 24 en 32.

Daarnaast zijn er kinderrechten te identificeren die weliswaar verwijzen naar fundamentele principes van sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid en die in sociale praktijken gehanteerd of geclaimd worden, maar die niet als dusdanig geformaliseerd zijn in een mensenrechteninstrument. Dergelijke claims kunnen door de samenleving (of tenminste door de groep die het regelgevingsproces domineert) als gegrond erkend worden. Sociale praktijken of het formuleren van aanspraken kunnen dan het begin vormen van een proces, waarbij een recht uiteindelijk *expliciet* wordt erkend binnen een bepaalde rechtsorde. Dit is bijvoorbeeld het geval met het recht op cultuur, wat vroeger niet beschouwd werd als een recht, maar nu ingeschreven staat in verschillende juridische instrumenten (Kaime, 2010). Een dergelijke consensus over welke rechten in een juridisch instrument neergeschreven worden, is echter steeds tijdelijk, en bepaald door de politieke, economische en culturele machtsverhoudingen op dat moment in de samenleving. Dit besef leidt tot een kritische houding ten aanzien van juridische instrumenten, die steeds op hun inhoud en gevolgen bevraagd moeten kunnen worden.

Het gebruik van de rechtentaal kan evenwel ook *op zich* effect hebben, ook als dit niet (of nog niet) leidt tot een inschrijven van het geclaimde recht in een juridisch instrument, en dus tot een verandering van 'het recht'. Het hanteren van rechtentaal kan immers een sterk mobiliserende werking hebben in de praktijk. Zo claimen sommige (oudere) kinderen in naam van de kinderrechten een recht om te werken (*the right to work*), zowel in ontwikkelingslanden (Hanson & Vandaele, 2003) als in 'ontwikkelde' landen (Leonard, 2004). Een dergelijk recht op werk van kinderen heeft vandaag geen juridische verankering, maar er gaat wel een mobiliserende kracht vanuit. Het recht op sterven en het recht op vrede zijn evenmin neergelegd in een bindend juridisch instrument, maar (de aanspraken op) deze rechten worden wel vaak strategisch ingeroepen om standpunten kracht bij te zetten. Nieuwe claims komen telkens tot stand vanuit een specifieke maatschappelijke context en een 'sociale strijd'.

4.3.3. Kinderrechten als mensenrechten

'Kinderrechten als mensenrechten' verwijst enerzijds, zoals aangegeven, naar het uitgangspunt dat kinderrechten gebaseerd zijn op fundamentele normen, gericht op het realiseren van sociale rechtvaardigheid en menselijke waardigheid. Anderzijds verwijst 'kinderrechten als mensenrechten' eveneens naar de idee dat de plaats van kinderen in de samenleving – en dus van kinderrechten – niet los kan worden gezien van de plaats van volwassenen in die samenleving – en dus van mensenrechten. Kinderrechten moeten bijgevolg noodzakelijkerwijs verbonden worden met mensenrechten. Dit geldt in de eerste plaats voor de relatie tussen rechten van kinderen en rechten van ouders. Het geldt bij uitbreiding ook voor de relatie tussen rechten van kinderen en rechten van volwassenen in het algemeen. De bepaling in het Kinderrechtenverdrag dat het belang van het kind een eerste overweging vormt, wordt immers soms gebruikt als argument dat dit belang van het kind noodzakelijkerwijze alle andere belangen en rechten zou (moeten) overtreffen. Waar rechten van een kind en rechten van anderen (andere kinderen of volwassenen) gelijktijdig gerealiseerd moeten worden, moet naar een afweging van en evenwicht tussen deze verschillende rechten gestreefd worden.

4.3.4. Onderverdelingen van kinderrechten

Een traditionele manier om de kinderrechten onder te verdelen is in de categorieën bescherming, provisie en participatie, ook bekend als de ‘drie P’s’ (*protection, provision and participation*). Deze onderverdeling, die oorspronkelijk als pedagogisch middel bedoeld was om het Kinderrechtenverdrag toegankelijker te maken voor het brede publiek (Hammarberg, in Quennerstedt, 2010, p. 621), is geëvolueerd tot een toonaangevende typologie van kinderrechten, die evenwel ook bekritiseerd wordt. Eén van de kritieken is dat, omdat het model van de 3 P’s als ‘normaal’ beschouwd wordt, het onderzoek naar kinderrechten in een bepaald kader geduwd wordt. Hierbij krijgen bepaalde (onderzoeks)vragen veel aandacht, maar komen andere vragen minder of niet meer aan bod (Quennerstedt, 2010, p. 621).

Een andere mogelijkheid om kinderrechten te benaderen is via de mensenrechtenterminologie, waarbij kinderrechten onderverdeeld worden in burgerlijke en politieke rechten, en sociale, economische en culturele rechten – zoals de algemene mensenrechten.¹⁵ Het gebruik van de mensenrechtelijke concepten benadrukt minder het aspect ‘bescherming’ (binnen de algemene mensenrechten is de beschermingscomponent minder prominent aanwezig). Anderzijds versterkt het gebruik van de mensenrechtenterminologie de autonomie- en zelfbeschikkingsaspecten van kinderrechten (Ibid., p. 630).

Drie soorten verplichtingen bij ‘provisierechten’

Economische, sociale en culturele rechten worden in de 3P-opdeling begrepen als ‘provisierechten’. Uit deze benaming zou ten onrechte kunnen worden afgeleid dat de inhoud van deze rechten beperkt is tot de verplichting van de staat om in het genot van dat recht te ‘voorzien’ (*to fulfill*). De overheid heeft echter drie soorten verplichtingen ten aanzien van economische, sociale en culturele rechten: de uitoefening van het recht eerbiedigen (*to respect*); het voorkomen van inbreuken door derden (*to protect*); en maatregelen nemen om in het genot van dit recht te voorzien (*to fulfill*). Ook de twee andere verplichtingen (*to respect* and *to protect*) rusten dus bij provisierechten op de staat (Vandenhole, 2008, pp. 31–34). Zo houdt het recht van kinderen op een zo goed mogelijke gezondheid niet enkel de verplichting in voor staten om in eerstelijns- en preventieve gezondheidszorg te voorzien (*to fulfill*). Het recht op gezondheid houdt ook de verplichting in van staten om te respecteren dat ouders zorg dragen voor de gezondheid van hun kinderen (*to respect*), en de verplichting om ervoor te zorgen dat anderen de gezondheid van kinderen niet schaden, door bijvoorbeeld bescherming te bieden tegen de uitstoot van giftige stoffen via het opleggen van regels aan bedrijven (*to protect*). De term ‘provisierechten’ moet dus begrepen worden vanuit deze drie plichtdimensies.

4.4. De grenzen van kinderrechten

Vanuit zijn kritisch-emancipatorische benadering verkent het Kenniscentrum Kinderrechten de grenzen van de kinderrechten. Hierbij rijst de vraag of en hoe kinderrechten werkelijk bijdragen tot het verhogen van het welzijn van kinderen. Kinderrechten kunnen ongetwijfeld een belangrijke hefboomfunctie vervullen voor

---

¹⁵ Naast deze twee indelingen, onderscheidt Verhellen een derde mogelijke indeling op basis van de doelstellingen die het Kinderrechtenverdrag beoogt te bereiken, namelijk in zelfbeschikkingsrechten, beschermingsrechten en specifieke rechten (Verhellen, 2000, pp. 96–99).

de realisatie van meer respect voor kinderen, maar dat is niet noodzakelijk zo. Het kinderrechtendiscours kan ook contraproductieve gevolgen hebben. In het armoededebat, bijvoorbeeld, houdt het benadrukken van de rechten van kinderen het risico in dat kinderarmoede toegeschreven wordt aan een gebrek aan competenties van de ouders. Vanuit zijn kritische en vragende houding wil KeKi de toegevoegde waarde van het begrip kinderrechten niet als vanzelfsprekend aannemen.

4.5. Aandacht voor diversiteit en context

Kinderrechten bevatten een aantal standaarden die beogen om kinderen ‘tot hun recht te laten komen’. Kinderen zijn echter geen homogene groep. Er is een grote diversiteit van kinderen, die bovendien opgroeien in vaak sterk verschillende sociale, culturele, economische, politieke en geografische contexten (Reynolds et al., 2006). Het Kenniscentrum Kinderrechten houdt rekening met de verscheidenheid aan contexten waarin kinderen leven en waarbinnen kinderrechten gerealiseerd moeten worden. Het pleit ervoor dat kinderrechten *op een contextgevoelige manier* geïnterpreteerd en toegepast worden. Dit betekent dat normen, afhankelijk van de context, op een andere manier toegepast kunnen worden. Een dergelijke contextgevoelige toepassing komt ook (gedeeltelijk) tegemoet aan de kritiek dat de formulering of benadering van (het recht van) de kinderrechten te Westers of eurocentrisch is (Nieuwenhuys, 1998). Een contextgevoelige toepassing van kinderrechten betekent echter niet dat eigen individuele voorkeuren zomaar boven min of meer aanvaarde maatschappelijke normen gesteld kunnen worden. Contextgevoeligheid is niet gelijk te stellen met relativisme, of een ‘*anything goes*’-ingesteldheid. Evenmin mag dergelijke contextgevoeligheid ertoe leiden dat bepaalde kinderrechten (zoals bv. het recht op onderwijs) niet meer voor alle kinderen maar slechts voor sommige zouden gelden.

4.6. Een genuanceerde opvatting over autonomie

Binnen de literatuur en de kinderrechtenbeweging zijn er verschillende opvattingen over autonomie te onderscheiden. Autonomie van kinderen wordt soms geïnterpreteerd als individuele verantwoordelijkheid van kinderen. Dit impliceert onder meer dat de verantwoordelijkheid om kinderrechten te realiseren verschoven wordt – zij het via de creatie van rechten voor kinderen – van de overheid naar kinderen en hun omgeving. Er wordt van kinderen verwacht dat ze zelf hun belangen identificeren en daarvoor opkomen (cf. het kindbeeld van het competente kind). Als dit niet gebeurt in lijn met de maatschappelijke verwachtingen, worden kinderen hiervoor zelf verantwoordelijk gesteld. Door de aandacht toe te spitsen op de individuele verantwoordelijkheid van kinderen wordt echter te weinig rekening gehouden met de leefcontext en de maatschappelijke instituties/structuren (Bradt et al., 2008). Een dergelijke norm van het autonome individu leidt tot de apartstelling van groepen mensen die (nog) niet aan die norm voldoen, zoals kinderen (Roose, 2006, pp. 48–49).

Zo’n (eerder negatieve) invulling van autonomie als individuele verantwoordelijkheid houdt te weinig rekening met de realiteit dat mensen – zowel kinderen als volwassenen – niet volledig autonoom handelen. Ook volwassenen beantwoorden niet aan “het ideaalbeeld van de competente morele actor” (Mortier, 2002, p. 13). Er bestaat immers een fundamentele interafhankelijkheid; autonomie

kan slechts gerealiseerd worden in relatie tot anderen. Het Kenniscentrum Kinderrechten benadert het begrip autonomie in verhouding tot dit besef van interafhankelijkheid.

5. BESLUIT

Voorliggende tekst is geen eindpunt. Hij legt de basis voor verdere reflectie en discussie, zowel binnen het Kenniscentrum Kinderrechten als met actoren in onderzoek, beleid en praktijk. De concrete ervaringen van KeKi en de interactie met andere actoren kunnen leiden tot verdere conceptuele verfijning. Misschien zullen bepaalde keuzes opnieuw in vraag worden gesteld, of zullen nieuwe vragen opduiken.

Dit document vormt aldus een uitnodiging tot debat met alle actoren die direct of indirect met kinderrechten te maken hebben, uit verschillende disciplines, professionele achtergronden en sectoren.

6. REFERENTIES

- Alston, P. (1994). *The Best Interests of the Child. Reconciling Culture and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Bradt, L., Reynaert, D., & De Bie, M. (2008). Herstelrecht in het licht van kinderrechten: een pedagogische benadering. In E. Claes, J. Deklerck, A. Marchal, & J. Put (Red.), *Herstel en jeugd: nu in het (r)echt* (pp. 51-67). Brugge: Die Keure.
- Ben-Arieh, A. (2008). The Child Indicators Movement: Past, Present and Future. *Child Indicators Research*, 2008, (1), 3-16.
- Ben-Arieh, A. (2011). Children's Rights Indicators. Paper gepresenteerd op het Research Forum of the Child: 'Opportunities and Challenges: Implementing the United Nations Convention on the Rights of the Child', Belfast, Ierland, 1 - 2 juni 2011.
- Boonaert, T., & Siongers, J. (2010). Jongeren en media: van mediavreemden tot hybride meerwaardezoekers. In: Vettenburg, N., Deklerck, J., & Siongers, J. (2010). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp.135-159). Leuven: Acco.
- Claes, E., Devroe, W., & Keirsbilck, B. (Red.) (2009). *Facing the Limits of the Law*. New York: Springer.
- Cornock, J., & Montgomery, H. (2011). Children's rights in and out of the womb. *International Journal of Children's Rights*, 19, 3-19.
- Desmet, E., & Put, J. (2011). *Het Decreet Rechtspositie Minderjarigen in internationaal perspectief*. Gent: Kenniscentrum Kinderrechten.
- Elchardus, M., & Roggemans, L. (2010). De ideale levensloop van jongeren. In: Vettenburg, N., Deklerck, J., & Siongers, J. (2010). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2* (pp.161-180). Leuven: Acco.
- Elias, N. (1982). *Problemen tussen betrokkenheid en distantie*. Amsterdam: Meulenhoff.
- European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) (2010). *Developing indicators for the protection, respect and promotion of the rights of the child in the European Union*. Wenen: European Union Agency for Fundamental Rights.
- Hanson, K. (2003). *Kinderrechten en strafrechtelijke verantwoordelijkheid. Een kritische analyse* (doctoraal proefschrift). Universiteit Gent, Faculteit Rechtsgeleerdheid.
- Hanson, K., & Vandaele, A. (2003). Working children and international labour law: A critical analysis. *International Journal of Children's Rights*, 11, 73-146.
- Hemrica, J. C. (2004). *Kind-zijn tussen opvoeding en recht. Een grondslagenonderzoek naar kindbeelden in discussies op het grensvlak van opvoeding en recht*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

- Herbots, K., & Put, J. (2010). De grondwettelijke verankering van kinderrechten. *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*, 9-19.
- Kaime, T. (2010). "Vernacularising" the Convention on the Rights of the Child: Rights and Culture as Analytic Tools. *International Journal of Children's Rights*, 18, 637-653.
- Klein, J. T. (1990). *Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice*. Detroit: Wayne State University Press.
- Leonard, M. (2004). Children's Views on Children's Right to Work. Reflections from Belfast. *Childhood*, 11(1), 45-61.
- Mortier, F. (2002). We zijn allemaal kinderen: bruggen tussen rechten voor kinderen en volwassenen. *Tijdschrift voor Jeugdrecht en Kinderrechten*, 3 (extra editie), 10-17.
- Nieuwenhuys, O. (1998). Global Childhood and the Politics of Contempt. *Alternatives*, 23, 267-289.
- Prout, A., & James, A. (1990). A New Paradigm for the Sociology of Childhood? Provenance, Promise and Problems. In A. James & A. Prout (Red.), *Constructing and Reconstructing Childhood. Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood* (pp. 7-34). Londen - New York - Philadelphia: The Falmer Press.
- Put, J., Franssens, M., Rom, M., & Troonbeeckx, S. (2011). Jeugdcriminologie en jeugdrecht: een vruchtbare interactie? In: Aertsen, I., Daems, T., Haaren, A., Hutsebaut, F., & Maesschalck, J. (Red.) (2011). *Deviant wetenschap. Het domein van de criminologie. Liber Amicorum Johan Goethals* (pp. 191-203). Leuven - Den Haag: Acco.
- Quennerstedt, A. (2010). Children, But Not Really Humans? Critical Reflections on the Hampering Effect of the "3 p's". *International Journal of Children's Rights*, 18, 619-635.
- Reynaert, D., Bouverne-De Bie, M., & Vandevelde, S. (2011a). Over kinderen en recht. Aanzet tot het herdenken van kinderrechten. In D. Reynaert, R. Roose, W. Vandenhole, & K. Vlieghe (Red.), *Kinderrechten: springplank of struikelblok? Naar een kritische benadering van kinderrechten* (pp. 99-112). Antwerpen: Intersentia.
- Reynaert, D., Roose, R., Vandenhole, W., & Vlieghe, K. (Red.). (2011b). *Kinderrechten: springplank of struikelblok? Naar een kritische benadering van kinderrechten*. Antwerpen: Intersentia.
- Reynolds, P., Nieuwenhuys, O., & Hanson, K. (2006). Refractions of children's rights in development practice – A view from anthropology – Introduction. *Childhood – a Global Journal of Child Research*, 13(3), 291-302.
- Roose, R. (2006). *De bijzondere jeugdzorg als opvoeder*. Gent: Academia Press.
- Roose, R. (2008). Kinderrechten en jeugdhulpverlening. In: Vandenhole (Red.) (2008). *Kinderrechten in België* (pp. 137-145). Antwerpen - Oxford: Intersentia.
- Sloth-Nielsen, J., & Mezmur, B.D. (2008). A Dutiful Child: The implications of Article 31 of the African Children's Charter. *Journal of African Law*, 52, 159-189.
- Vandenhole, W. (2008). Kinderrechten in Universele en Europese Mensenrechtenverdragen. In W. Vandenhole (Red.), *Kinderrechten in België* (pp. 3-15). Antwerpen: Intersentia.
- Vanobbergen, B. (2010, 6 september). *On rights, obligations, responsibilities and duties. Educational explorations of the CRC*. Gepresenteerd op International Interdisciplinary Course "Children's Rights in a Globalized World", Gent - Antwerpen.
- Verhellen, E. (2000). *Verdrag inzake de rechten van het kind. Achtergronden, motieven, strategieën, hoofdlijnen*. Leuven: Garant.
- von Benda-Beckmann, F. (2002). Who's afraid of legal pluralism? *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*, 47, 37-82.